

Bernhard WÄLCHLI

Stokholmo universitetas

LATVIŪ IR LYVIŪ KALBŪ LEKSINIŪ REIKŠMIŪ SUARTĒJIMAS IR JO REIKŠMĒ BALTŪ KALBŪ KLASIFIKACIJAI

1. Gerai žinoma, kad latvių ir lietuvių kalbų arealai šiandien apima gana mažą dalį senovinės baltų kalbų teritorijos. Tai patvirtina daugelis baltistų tyrinėjimų (pvz., Toporov, Trubačiov, 1962; Otrębski, 1963). Latvių ir lietuvių kalbos priklauso centriniam baltų kalbų arealui. Apie periferinius baltų dialektus labai maža žinoma, ypač apie jų sintaksę ir frazeologiją, nekalbant apie ribotus prūsų tekstų duomenis. Dėl to svarbu tyrinėti centrinių baltų kalbų vidinę evoliuciją ir jos pradinius variantus. Klausimas, kiek diachroninis latvių ir lyvių bei estų leksinės-semantinės konvergencijos aprašymas gali padėti tyrinėti ir rekonstruoti centrinių baltų žodžių semantiką, čia aptariamas latvių ir lyvių leksinės izomorfijos požiūriu.

Priešingai kai kurių kalbininkų teiginiams, archeologų ir istorikų tyrinėjimai leidžia manyti, kad didelėje šiandieninės Latvijos dalyje prieš vokiečių atvykimą ir net vėliau latviai ir lyviai gyveno pramaišiu, o Vidžemės ir Latgalos šiaurėje gyventa latvių ir pietinių estų. Todėl galimas dalykas, kad tūkstantmečius trukusi didelės Latvijos dalies dvikalbystė stipriai paveikė susiformavusias latvių ir lyvių kalbas. Kaip žinoma, dėl konservatyvesnių lietuvių kalbos fonologijos (pvz., kirčiavimo) ir morfologijos sistemų nebaltistai H. Hirtas (1927) ir L. Kettunen (1938) iškėlė drąsią tezę apie latvių kalbos susiformavimą su lyvių ir estų substratu. Šiai tezei prieštaraujamas, J. Endzelynas (1927, 1939) teigė, kad į latvių vidurio ir aukštaičių tarmes patekę visai nedaug lyviškų skolinių ir dar mažiau randama aiškių skolintų fonologinės arba morfologinės sistemos elementų. Žodžių reikšmių panašumas iki šiol tėra mažai nagrinėtas, nors būtent jis galėtų teikti daugiau svarbios medžiagos negu kas kita. Pirmiausia pažvelkime į vieną pavyzdį. Čia pateikiamas lyvių eilėraščio posmas su lyvės Paulinės Kliavinios vertimu (žodžiu) į latvių kalbą:

<p><i>Kītōb mi'ez</i> <i>Kil seļizt ro'uvōn ov sōb aņdtōd,</i> <i>kis sūrđi ti'eđi vīndabōd;</i> <i>ka seļizt sōbōd tā' dōl paņdōt,</i> <i>kis pāgiņ kēļi mūoštābōd...</i></p>	<p><i>Teicams vīrs</i> <i>Gan tādiem cilvēkiem gods tiek dots,</i> <i>kas lielus darbus veic;</i> <i>arī tādi tiek vērā likti,</i> <i>kas daudzas valodas prot...</i></p>
--	---

(K. Stalte, Teine liivi lugemik, Tartu, 1922)

‘Giriamasis vyras

Tokie žmonės giriami, / kurie vykdo didelius darbus; / ir į tokius kreipia dėmesį, / kas moka daug kalbų’.

Kaip matome, visus žodžius buvo galima išversti pažodžiui, be to, pusė žodžių sutapo savo pagrindinėmis reikšmėmis, pvz.: la. *teikt* ir lyv. *kītō* reiškia (a) ‘sakyti’ (b) ‘girti’, abiejose kalbose neveikiamasis esamojo laiko dalyvis reiškia ‘puikus, giriamas’. Toliau sutampa:

la. *gan*, lyv. *kil* (A) ‘tai (dalelytė), tikrai’, (B) ‘gana, pakankamai’;

la. *tāds*, lyv. *sēli* (A) ‘toks’, (B) ‘toks (su nežymimuoju atspalviu)’ (estų *selline* ‘toks’ rečiau vartojama);

la. *tikt*, lyv. *sōdō* (A) ‘patikti’, (B) ‘tapti, pasidaryti (ir pagalbinis veiksmažodis)’;

la. *kas*, lyv. *kis* (A) ‘kas (klausiamasis įvardis)’, (B) ‘kuris (santykinis įvardis)’;

la. *likt vērā*, lyv. *tā’dōl pānda* ‘stebėti, kreipti dėmesį į’; la. *likt*, lyv. *pānda* (A) ‘statyti, dėti’, (B) ‘liepti’

la. *prast*, lyv. *mūošō* (A) ‘mokėti, prasti’, (B) ‘suprasti’ (ši reikšmė latvių ir lyvių kalbose dažniausia su priešdėliu *sa-*).

Antra vertus, negiminingų kalbų žodžiai labai skiriasi savo forma, bet jų reikšmių struktūra beveik vienoda. Iki šiol daugiausiai nagrinėta, kaip leksinės izomorfijos tendencija veikia latvių bei lyvių ir estų frazeologijoje ir sintagmatikoje, ir mažiau dėmesio sutelkta į leksinių reikšmių visumą. Paminėsiu tik kelis darbus.

Pirmąjį straipsnį šia tema parašė estų slavistas ir baltistas P. Arumaa (1935), ir tai nėra blogiausias darbas. Arumaa nuodugniai tyrinėjo kelis klausimus, ypač kreipdamas dėmesį ir į estų tarmių medžiagą. Endzelynas jau 1906 m. darbo „Латышские предлоги“ antrojoje dalyje šiam klausimui skyrė du puslapius, o vėlesniuose darbuose (1939, 1951) pateikė daug medžiagos, jos nagrinėjimą palikdamas būsimiems tyrinėtojams. Estas K. Abenas (1947) pasitenkino Arumos ir Endzelyno darbų atpasakojimu. Tą pačią temą 1930 m. Rygoje skaitytame pranešime palietė suomių slavistas J. Mikkola. Suomis S. Suhonenas, aptardamas latvių kalbos įtaką lyvių kalbai, 1974 m. iš naujo ją atrado suomių tyrinėtojams. Sekdamas B. Larino darbais, ukrainiečių kalbininkas A. Nepokupnas daugelį šio klausimo aspektų nagrinėjo šiaurės slavų, baltų ir finų arealiniu požiūriu. Latvijoje Endzelyno darbą tęsė E. Kagainė ir O. Bušas (įvertindami S. Ragės medžiagą, 1985) bei M. Rudzytė (1994 ir kitur).

Tyrinėtojams ypač svarbu, ar kuris nors bendras lyvių ir latvių kalbų struktūrinis elementas yra pasiskolintas ir iš kurios pusės. Tai nustatyti dažnai gana nelengva. Jau H. Schuchardtas (1884) pastebėjo, kad viena kalba gali lengviau veikti kitą, jeigu jau egzistuojanti struktūra tam palanki, arba, kitaip sakant, konvergencija tuo tikėtinė, kuo artimesni abiejų kalbų struktūros elementai jau iš pradžių. Nagrinėjama-

me eilėraščio posme yra atvejis, iliustruojantis, kaip sunku įrodyti kalbos įtaką. Versdama lyvišką sintagmą *tā'dōl pānda* 'stebėti, kreipti dėmesį į' (pažodžiui „dėti į žymę“) Paulinė vartoja latvišką *likt vērā* („dėti į dėmesį“). Bendri elementai yra vietininko linksnis ir veiksmažodis *likt, pānda*, t. y. 'dėti, statyti'. Latviškai dabar dažniau sakoma *ņemt vērā* 'imti į dėmesį' (plg. vok. *in Acht nehmen*, šv. *iakttaga*), ir kai kurie latviai sakytų, kad posakis *likt vērā* nėra taisyklingas. Vis dėlto praėjusio amžiaus literatūroje, pvz., Kaudzyčių „Matininkų laikuose“ *likt vērā* dažnai vartojama. Šis posakis taip pat vartojamas kai kuriose latvių tarmėse.

Iš šio pavyzdžio neaišku, ar Paulinė pavartojo sintagmą *likt vērā* dėl to, kad (a) girdėjo ją iš latvių, (b) iš latviškai kalbančių lyvių ar (c) eksromptu pati sugalvojo pagal lyvių kalbos pavyzdį.

2. Dabar apžvelkime du pavyzdžius, kurie, manyčiau, yra aiškesni. Čia dėl struktūrinių argumentų galima daryti išvadą, kad latvių kalbos leksinė sandara organizuojama pagal Pabaltijo suomių kalbų pavyzdį.

2.1. la. *nākt* = lyv. *tūlda*.

Latvių kalboje, kaip ir Pabaltijo suomių bei germanų kalbose, judėjimo deiktinei opozicijai reikšti vartojami du veiksmažodžiai: *iet* ir *nākt*. Baltų ir slavų kalbose ši opozicija reiškiamą priešdėliais, pvz., *eiti* ir *ateiti*. Nors keletas indoeuropiečių kalbų – germanų, italų ir tocharų kalbos – taip pat skiria du kamienus ir 'ateiti' žymi sena šaknimi **g^wem-* (plg. lie. *gimti*), latviškas žodis *nākt* etimologiškai neturi su juo nieko bendro. Lietuvių kalboje la. *nākt* atitinka veiksmažodis *nokti* '1. bręsti, 2. sekti iš paskos, vyti', tačiau jis daug rečiau vartojamas ir gerokai skiriasi savo reikšme. Veiksmažodžio *nākt* etimologija abejotina (Kortlandtas, 1994, neseniai pasiūlė naują). Galima manyti, kad latvių kalbos veiksmažodžio reikšmėje atsispindi kitos kalbos įtaka. Kurios kalbos, galima matyti, nagrinėjant žodžio sintagmatiką.

Latvių kalboje yra kelios sintagmos su žodžiu *nākt*, kurių veiksnys yra beasmenis, o neretai net abstraktus:

miegs nāk '(žodžiu) miegas ateina', *man nāk miegs* 'ima miegas', *bērnām zobi nāk* 'vaikui dygsta (kalasi) dantys', *atraugas, vēmes nāk, viņam nāk vēmiens* '(jam) verčia vemti', *smiekli nāk* 'ima juokas'; *vakars nāk* 'vakarėja, eina vakarop'.

Sunku pažodžiui išversti į lietuvių kalbą. Vokiečių kalboje taip pat vartojamos visai kitokios sintagmos: *ich bin schläfrig* 'noriu miego', *das Kind zahnt* 'vaikui dygsta dantys', *ich muss lachen* 'juokas ima', *es wird Abend* 'vakarėja, eina vakarop', bet lyvių ir kitų Pabaltijo suomių kalbų sintagmos sutampa su latvių:

lyv. *mi'nōn tulāb u'n* 'noriu miego', *lapšōn tu'lbōd aṁbōd* 'vaikui dygsta dantys'; *tulāb na'grimi* 'juokas ima'; *vī'mō tulāb* 'ateina lietus', *tulāb ōdōg jūsō* 'ateina vakaras';

est. *mul ei tule und* ‘negaliu užmigti’, *uni tuleb peale* ‘noriu miego’, *lapsel tulevad hambad* ‘vaikui dygsta dantys’, *naer tuleb peale* ‘juokas ima’.

Čia būtų galima pridurti, kad tolimesnė suomių-ugrų šeimos marių kalba irgi turi labai panašios sandaros sintagmų:

marių *omo toleş, omo šueš* (*tolaš* ‘ateiti’) ‘noriu miego’; *šošo tolyn* (*šuyyn*) ‘atėjo pavasaris’, *šinčavüüd toleş* ‘ašaros tvenkiasi, t. y. ateina’, *jür, lum toleş* ‘lietus, sniegas ateina’, *kas šueš* ‘vakarėja’.

Be to, įdomu, kad daugelyje suomių-ugrų kalbų reikšmes ‘ateiti’ ir ‘bręsti, nokti’ galima išreikšti vienu ir tuo pačiu žodžiu: lyv. *i’e-tūlda* = la. *ie-nākt* ‘nokti’, suo. *ohra tulee / tuleutuu / tuleentuu* ‘miežiai noksta’, marių *šuaš* ‘ateiti laiku, pavyti, bręsti’, komių *voni* ‘ateiti, bręsti’.

Vis dėlto latviškas žodis *nākt* neturi tos pačios struktūros kaip suomių *tulla*, kuris vartojamas dar daugelyje kitų kontekstų:

suo. <i>tulla näkyviin,</i>	la. <i>tapt redzamam</i> ‘pasirodyti’;
suo. <i>elämä tulee täällä kalliiksi,</i>	la. <i>dzīve šeit ir darga</i> ‘gyvenimas čia yra brangus’;
suo. <i>hänen tuli paha olla,</i>	la. <i>viņam ir / būs slikta dūša</i> ‘jam bloga’.

Antra vertus, latvių aukštaičių tarmėse, ypač Latgaloje, *nuokti* retai vartojama: *visteņa klīgdama atīt is sātu* ‘vištelė klykdama ateina į kiemą’ (J o k u b a u s k a, 1983, 8), *bārnu apjēme mīgs* ‘vaiką apėmė miegas’, *zūbi, zūbeņi deigst* (ir *pasaruoda, ruoduos, suocas*, rečiau *īt zubi*) ‘dygsta dantys’, *apjēme, puorjēme smīklis* (ir *saguoja smīklis*) ‘apėmė juokas’, *atguoja (daguoja) vokors* ‘vakarėja’ (L. L e i k u m o s žodinė informacija).

Taigi galime įžvelgti šių leksemų reikšmių tęstinumą nuo suomių iki lietuvių kalbos.

2.2. la. *prāts* = lyv. *mēļ*.

Jau E n d z e l y n a s (1939) pastebėjo, kad latvišką sintagmą *prātā turēt* ‘turėti ką nors galvoje, atsiminti’ atitinka lyviškas *mīelsō pi’ dō* (pažodžiui kaip latviškai „laikyti prote“). Ne vien ypatinga latviško žodžio vartosena, bet beveik visa leksemos reikšminė sandara panaši į lyvių kalbos.

Latvių vediniai *prātīgs* ‘protingas’ ir *prātēt, prātot* ‘protėti, darytis protingesniam’ bei lietuvių kalbos giminingas daiktavardis *protas* (gotų *fraþi* ‘t. p.’) rodo, kad pirminė baltų žodžio reikšmė ieškotina ‘intelektu’ semantiniame lauke.

Be pirminės reikšmės, latvių daiktavardis *prāts* turi daug kitų reikšmių, kurios į lietuvių kalbą verčiamos labai įvairiai. Svarbia aplinkybe laikytina tai, kad lyvių ir kitų Pabaltijo suomių kalbose beveik visada vartojamas vienas ir tas pats žodis: lyv. *mēļ*, est. *meel*, suo. *mieli*. Čia pateikiama lietuvių, latvių, lyvių ir estų kalbų medžiagos su žodyniniu vertimu į vokiečių kalbą. Gerai matyti, kad lietuvių ir latvių kalbų sutampa tik pirminė reikšmė:

0) 'protas – Vernunft, Verstand'

<i>vesti ī protā</i> 'zu Verstand bringen', <i>netekti proto</i> 'den Verstand verlieren'; <i>protiņas</i> 'klug'	<i>gudrs prāts</i> 'kluger Verstand', <i>nākt pie prāta</i> 'Vernunft annehmen', <i>skaidrā prātā</i> 'nüchtern', <i>prātīgs</i> 'vernünftig, verständig'	<i>mīelstō vāldiņ</i> 'unsinnig', <i>a'bnōd āt ka'zōnōd, mīeld āb ī't</i> LVS 2 'der Bart ist gewachsen, aber der Verstand überhaupt nicht'	<i>ōige meele peal olema</i> 'vernünftig sein' <i>meelest āra olema</i> 'unsinnig, geistesabwesend sein' // <i>kasvas kūll habe aga ei kasvanud mōistus</i> LVS 2 'der Bart ist gewachsen, aber nicht der Verstand'
---	---	---	---

1) 'noras – Wille, Absicht, Lust'

<i>noras</i> 'Wille, Absicht, Wunsch, Verlangen'	<i>lai notiek tavs prāts</i> 'dein Wille geschehe', <i>nu bij man divi prātiņi: viens prātiņš, sievu ņemt, otrs – pirkt kumeliņu</i> BW 11223 'nun hatte ich zwei Absichten: die erste war eine Frau zu nehmen, die zweite, ein Pferd zu kaufen'	<i>vastō mīeldō</i> 'wider Willen', <i>jegā ī'd mīel p'e'rō lālam je'lō</i> LVS 454 'es ist schwierig, jedem nach dem Willen zu leben'	<i>kes igāihe meele jārele tahab olla, ei saa ūhtegi meele jārele olla</i> LVS 454 'wer jedem nach dem Willen sein will, kann es keinem recht machen'
--	--	--	---

1a) 'savo noru – freiwillig'

<i>savanoriškas, -a</i> 'freiwillig', <i>savo noru, laisva valia</i> 'freiwillig'	<i>brīvprātīgs</i> 'freiwillig', <i>labā prātā</i> 'freiwillig', <i>labis prātis</i> 'willig, freiwillig, gern'	<i>u'mōst, eņtš juvāst mīelst</i> 'freiwillig'	<i>meelel</i> 'freiwillig, absichtlich', <i>hea meele poolt</i> 'freiwillig'
---	---	--	--

1b) 'mielai – gerne'

<i>su mielu noru</i> 'gerne', <i>noriai</i> 'gern, bereitwillig', <i>norom(is)</i> 'absichtlich, gern', <i>mielai</i> 'gerne'	<i>labā prātā, labis prātis</i> 'willig, freiwillig, gern', <i>ar labu/ mīļu prātu</i> , 'gerne'	<i>jōvā mīelkōks, juvāst mīelst</i> (Sal. <i>jua mielk</i>) 'gern'	<i>heal meelel, hea meelega</i> 'gern', <i>meelsasti</i> 'gern'
---	--	---	---

2) 'mintis, (ateiti) į galvą – Gedächtnis, in den Sinn (kommen)'

<i>man šovė (atėjo) į galvą gera mintis</i> 'mir kam ein guter Gedanke in den Sinn', <i>tai man neiš-eina iš galvos</i> 'das geht mir nicht aus dem Sinn'	<i>prātā (ie)nākt, iek-rist, (ie)sisties, šau-ties</i> 'in den Sinn kommen', <i>tas man neiziet no prāta</i> 'das geht mir nicht aus dem Sinn'	<i>mīelsō pi'dō</i> 'im Gedächtnis behalten', <i>mīeldo tūlda</i> 'in den Sinn kommen'	<i>meeles pidama</i> 'im Gedächtnis behalten', <i>meele tulema</i> 'in den Sinn kommen', <i>ei ole meeles</i> 'ich erinnere mich nicht'
---	--	--	---

3) 'nuomonė – Meinung, Ansicht über'

<i>būti apie ką geros nuomonės</i> 'eine gute Meinung von jdm haben'; <i>manyti</i> 'der Ansicht sein; denken, glauben, meinen'	<i>citā prātā tapt</i> 'anders gesinnt werden, auf andere Gedanken kommen' St., <i>manuprāt</i> 'meiner Meinung nach'	<i>mi'n um tā'm pāl juvā mēļ</i> 'ich bin ihm wohlgesinnt', <i>mi'n mīelst</i> 'nach meiner Meinung'	<i>minu meelest</i> 'nach meiner Meinung', <i>kust tuul sealt meel</i> 'er ist wetterwendisch'
---	---	--	--

3a) 'vieningas – gleicher Meinung, einverstanden'

<i>vieningas</i> 'einmütig, einig', <i>sutartinis</i> 'einmütig', <i>darnus</i> 'geziemend, übereinstimmend, einträchtig'	<i>vienis prātis</i> 'einmütig', <i>vienādā prātā būt</i> St. 'einmütig sein, übereinstimmen, ebenso gesonnen sein'	<i>ī'dsō mīelsō</i> 'einverstanden, einig'	<i>ūks-meel</i> 'Eintracht, Einigkeit', <i>ūhel meelel</i> 'einmütig'
---	---	--	---

4) 'būdas – Gemüt, Sinn'

<i>būdas (siela)</i> 'Gemüt', <i>lengvabūdiškumas</i> 'Leichtsinn', <i>būti kam nors palankiam</i> 'jdm gut gesonnen sein', <i>pykti ant ko</i> 'jdm übel gesinnt sein'	<i>lēns prāts</i> 'Sanftmut', <i>ļaunu prātu turēt uz ko</i> 'jdm übel gesinnt sein'	<i>kūrkas mēļ</i> LVS 975 'Hochmut'	<i>hilja meel</i> 'Langmut, Sanftmut', <i>mu meel on tema vastu</i> 'ich bin gegen ihn eingenommen'
---	--	-------------------------------------	---

5) 'malonumas – Gefallen'

<i>visiems negalima ģitikti</i> 'man kann es nicht allen recht machen', <i>patikti</i> (= la. <i>būt pa prātam</i> 'nach dem Sinn sein'),	<i>man labs prāts pie viņa</i> 'ich habe ein Wohl gefallen an ihm' St., <i>būt pa prātam</i> 'dem Sinne nach sein, recht sein, gefallen', <i>prātam tika tautu meita</i> BW 14791, 1	<i>ī'dōn um mīel p'e'rō</i> (a. <i>tīkōb, luštīb</i>) <i>ti-dār, tūoizōn jemā</i> LVS 141B 'dem einen gefällt die Mutter, dem anderen die Tochter'; <i>mīeldō</i> 'gefallen'	<i>meele pārast</i> 'nach dem Sinne, angenehm', <i>meeldima</i> (<i>meele jārgi olema</i>) 'gefallen'
---	--	---	---

6) 'nuotaika – Laune'

<i>būti geros nuotaikos</i> 'guter Laune sein', <i>ūpas</i> 'Widerhall, Wutanfall, Tollheit, Laune, Stimmung'	<i>mudrs prāts</i> 'Laune' <i>pēc mudra prāta būt</i> 'gut gelaunt sein' St. // <i>oma</i> 'Laune', <i>labā omā</i> 'gut gelaunt' // <i>garastāvoklis</i> 'Laune'	<i>juvās, kurēs, rujās mīels</i> 'gut, schlecht gelaunt'	<i>hea meel</i> 'gute Laune', <i>temal on hea meele aeg</i> 'er ist guter Laune'; <i>meeleolu</i> 'Laune' // <i>tuju</i> 'Laune'
---	---	--	--

Nuostabiai panaši ir tolimesnė suomių-ugrų šeimos mordvių kalba: (1) *moń araš mel'em mol'eme* 'nenoriu eiti' („mano nėra protas eiti“), *žaro mel'et* 'kiek nori' („kiek tavo protas“). (1b) *mel'se* 'mielai'. (2) *mel'se ašt'ems* 'atsiminti' („prote būti“). (3) *mon es mel'em sond'enze a polavtsa* 'aš savo nuomonės apie jį nekeisiu'. (5) *mel' mol'ems* 'nubosti', *mel' vit'ems* 'ģitikti'. (6) *a paro mel'ce aščan* 'aš esu liūdnas' ('negerame prote esu'), *mel' jožo* 'nuotaika'.

Latvių žodį *prāts* atitinkančios lietuvių kalbos lekšemos yra seni baltų kilmės žodžiai (jie turi daug vedinių, pvz.: *noras, norėti; galva, galvoti; nuomonė, manyti; mielai, mylėti*). Nors ne visi jie siekia indoeuropiečių prokalbę, vis dėlto galima manyti, kad latvių kalba, keisdama juos vienu *prāts*, nutolo nuo centrinių baltų leksinės sandaros. Tuo tarpu lyvių žodžio *mēļ* reikšmės struktūra, kaip rodo estų, suomių ir net mordvių kalbos, yra labai sena, beveik visai sutampa su suo. *mieli*, est. *meel* ir net su mordvių *mel'*.

Taigi daugiareikšmiai latvių žodžiai *nākt* ir *prāts* aiškiai liudija, kaip lyvių ir estų kalbos paveikė ne tikrai pavienius frazeologizmus, bet ir visą sudėtingų leksemų reikšmės struktūrą.

3. la. *mala* = lyv. *ājga*.

Dėl lyvių arba estų kalbų įtakos latvių kalboje ne tik susiformavo nauja reikšmės struktūra, bet lyvių ir estų kalbos padėjo jai irgi išlaikyti senus baltų žodžius, kurių nebėra lietuvių kalboje. Paminėsiu čia tik vieną.

Kaip jau pastebėjo Endzelynas (1939), latvių *mala* 'krantas' beveik visiškai atitinka lyvių *ājga*. Ypač būdingos yra sintagmos arba sudurtiniai žodžiai su antruoju dėmeniu *mala* arba *ājga*. Tai labai gerai matyti iš O. Loo ritso (1936) pateiktų liaudies dainų paralelių. Lietuvių kalboje šiame kontekste dažniausiai vartojami sudurtiniai žodžiai su priešdėliu *pa-*:

la. *nes manu aunīt ezermalā*, lyv. *vīžti mi'n jās jāran-a'jgō* 'neša (lyv. vedė) mano aviną į paežerę', Nr. 126; la. *zaķis savu tēvu tēvu druva malā nobadīj*, lyv. *kiņš mi'n vanā izā-izā kōviz jarā nuŗm ajgās* 'kiškis savo (lyv. mano) senelį subadė palaukėje' Nr. 122; la. *es to drāniņ savalkāj...žogmal*, lyv. *ma sīe krīzdag pidīz jārā...tarān-a'jgō* 'aš tą drabužį sunėšiojau patvoryje' Nr. 85; la. *tur pie upes mala*, lyv. *sā'l jo'gōn-āgās* 'ten paupyje'; la. *gar jūras malu*, lyv. *pi'ds m'e'majgizt* 'pajūryje'.

Priešingai negu *krasts*, latvių *mala* yra sąveikinis vardažodis (tai rodo dūrinys *krast-mala* 'krantas'). Lietuvių kalboje *mala*, išskyrus Daukanto raštus, randama tik dūrinuose, pvz., *lygmala* 'iki krašto'. Kad *mala* yra senas baltų žodis, liudija latvių *aumaļām*, pvz., *līt aumaļām* 'kaip iš karties lyti' su centrinių baltų kalbose nebeproduktyviu priešdėliu *au-* ir Pabaltijo suomių kalbų turimi skoliniai, kurie irgi laikytini sąveikinės reikšmės žodžiais: pvz., suomių ir karelių dialektinis *ranta-malo* 'maža jūros įlanka', *miesten malulla* 'tarp vyrų', mordvių postpozicijos *malaso* 'šalia', *malasto* 'iš šalies', mordvių mokšų *mala-pinksa* 'apylinkėje' ir t. t. (pasak O. Nuuti-neno, 1987, šis baltiškasis skolinys Pabaltijo suomių kalbose irgi esąs reliktas).

Latvių žodis *mala* (plg. *jūras malā* 'pajūryje' ir pan.) atlieka beveik tą pačią funkciją kaip lietuvių priešdėlis *pa-*. Dėl lyvių kalbos įtakos baltų priešdėlinės konstrukcijos principas latvių kalboje negalėjo įsigalėti taip, kaip įsigalėjo lietuvių kalboje, ir todėl latvių kalba išlaikė seną baltų žodį *mala*, turintį atitikmenų albanų (*mol'* 'kalnas'), keltų (air. *mala* 'antakis, akies vokas') ir rytų Alpių kalbose (plg. kalnų pavadinimus *mons Malusinu*, *Piz Mulain* ir kt., Anreiter, 1997).

4. Giminytės terminija.

Kalbų kontaktai ne tik sudarė prielaidas perkelti struktūrinius elementus iš vienos kalbos į kitą. Dėl jų dviejose negiminingose kalbose neretai gali atsirasti ir naujų struktūrinių elementų, kurių anksčiau nebuvo nė vienoje. Naujoji struktūra dažniausiai būna paprastesnė už senąją, nes ji abiejų kalbų sistemose susiformuoja vienodai.

Apie latvių giminytės terminiją, kuri netgi daugiau skiriasi nuo lietuvių negu lietuvių skiriasi nuo slavų, Ozols (1961) rašė (čia nekalbama apie Latgalos aukštaičių dialektą, žr. Reķēna 1977):

„Neizpētīts ir jautājums par senas cilmes radniecības nosaukumu zudumu vai tendenci zūst latviešu valodā un par attiecīgu vārdkopu kā vārdu ekvivalentu ievie-

šanos seno vārdu vietā. Tā *dievera* (23705, 2 u. c.) vietā ieviešas *sievas brālis* vai *vīra brālis*; *ieteres* (3789; 7985; 23659) jeb *ietalas* (23752) vietā *brāļu sievas* (tā saucas savā starpā), *māršas* (17407) vietā *brāļa sieva*; *oses*, *ošā* jeb *ošva* vietā *meitas vīra māte* resp. vai *dēla sievas tēvs*; *svaines* resp. *svaiņa* vietā *sievas* vai *vīra māsa* resp. *sievas* vai *vīra brālis*; *brālēna* vietā *brāļu bērni* resp. *brāļa dēli*; *māsēna* vietā *māsu bērni* resp. *māsas dēls* vai *meita*; *māsīcas* vieta *māsas meita* u. c. Tādā kārtā latviešu valodā pastāv tendence radniecībās terminoloģiju bāzēt uz astoņiem vārdiem: *tēvs*, *vīrs*, *dēls*, *brālis*; *māte*, *sieva*, *meita*, *māsa*. Rezultātā rodas arī vienvārda vārdkopas: *mātes māte*, *tēva tēvs*, *bērnu bērni*."

Nors čia nesiekama išspręsti latvių giminystės terminijos susidarymo klausimo, vis dėlto įdomu pastebėti, kad lyvių kalboje įvyko panaši jos redukcija, gerai matoma, pvz., iš L o o r i t s o (1936) medžiagos:

<i>Sievas māte, vilku māte, vai man savu meitiņ dos?</i>	<i>Naiz āma, neitškiz āma, u sa mi'n(ōn) eņtš (neit- škiz) āndad?</i>	Uošve , mergelės (la. vil- ko) motina, ar tu duosi man savo mergelę?
--	---	--

Nr. 332A

<i>Verat vārtus līdz galam vaļā, sūtiet māsas vīru preti!</i>	<i>Ti'egōd vā'rōd per-pūojiņ vāldiņ, sātigid sūzār mi'e je'dō!</i>	Atidarykit duris iki galo, pasiųskit žentą (sesers vyrą) pirmyn!
---	--	--

Nr. 417

Galima prieštarauti, kad analitinių terminų gali susidaryti bet kurioje kalboje (pvz., švedų kalboje irgi yra vykusi panaši analitinė giminystės terminų redukcija: *farbror*, *morbrior* 'dėdė' pažodžiui „tėvo, motinos brolis“). Lyginimas su švedų kalba rodo, kad giminystės terminų analitinė sandara nebūtinai yra vienoda (pvz., šv. *svärmor* 'uošvė'). Latvių ir lyvių kalbų sistemoms ypač būdinga, kad jos pagrįstos aštuoniais Uozuolo minėtais žodžiais, prie kurių dar būtų galima pridėti žento ir marčios sintetinius terminus (la. *znots*, lyv. *znūot* < la.; la. *vedekla*, lyv. *mīna* 'marti') Bet lyvių kalboje net marčios pavadinimas dažnai analitiškas: *pūoga nai*:

<i>Liec, mamiņ, jaunas kājas pie to vecu pakaliņ, lai tu vari aptecēt savu slinku vedekliņ.</i>	<i>Pa'n, āma, ūd jālgad eņtš vanā ta'giz pūol jū'r, las se vuīg apjūokšō eņtš lāiska pūoga-naiz</i>	Pridėk , motina, naujas kojas prie to seno užpakalio, kad jis galėtų (la. tu ga- lėtum) apibėgioti, savo tingią marčią!
---	---	---

Nr. 444

Imkim dar pamotės terminą. Baltų paveldėtas tipas su priešdėliu *pa-*, *po-* (pirminė reikšmė yra ‘apačioje, neteisingas’) ir Pabaltijo suomių kalbų paveldėtas tipas „motinos pusė“ per daug sudėtingi, kad juos būtų galima perkelti į kitą kalbų grupę (priešdėlis *pa-* į estų Leivu tarmę galėjo būti pasiskolintas tik neanalizuojant). Latvių ir lyvių leksikos konvergencija remiasi nauju analitiniu tipu „svetima motė“, kuris egzistuoja ir estų kalboje, bet ten jis nėra vienintelė išraiškos priemonė. Tik lyvių kalboje, kuri daugiau už latvių kalbą yra paveikta kalbų kontaktų, konvergencijos rezultatas „svetima motė“ yra vienintelė išraiškos priemonė, o latvių kalboje, ypač aukštaičių tarmėse, baltų tipas *pa-māte* geriau išlikęs.

Lentelėje parodoma, kokiomis raiškos priemonėmis formuojamas baltų ir vakarų suomių-ugrų kalbų pamotės terminas:

	priešdėlis <i>pa-</i> ‘apačioje, neteisingas’	„svetima motina”	priesaga	„motinos pusė“
lie. la. lyv. est. suo. samių marių	<i>pa-motē</i> <i>pa-māte</i> Leivu <i>pa-jeza</i> ‘patėvis’ (Vaba 1977)	<i>sveša/svešā māte</i> <i>võraz jemā</i> <i>võõras ema</i>	<i>ema-k</i> <i>emintimä</i>	<i>äiti-puoli</i> <i>eadne-bealle</i> <i>ava vel</i>

Kiek naujasis tipas yra leksikalizuotas lyvių kalboje, rodo toks pavyzdys: *mi'nõn um võrõz võrõz jemā* ‘turiu svetimą motiną’ Loo rits (1936, Nr. 178).

5. Savaimė suprantama, kad rekonstruojant baltų prokalbę latvių ir lyvių reikšmių struktūros suartėjimui tenka svarbus vaidmuo. Viena vertus, taip galima parodyti, kas latvių kalboje yra naujoviška, o kita vertus, įrodyti, kad latvių kalba baltistikoje užima atskirą vietą. Kai kada dėl kalbų kontaktų labai senos ypatybės išsaugomos, pvz., savybinė konstrukcija *man ir* ‘turiu’. Kitas pavyzdys, kaip matėme, yra žodis *mala*.

Tą patį rodo ir dėl homonimijos išnykę žodžiai. Latvių kalboje nėra lietuvių *kraujui*, rusų *krov*’ giminingo atitikmens, matyt, dėl galimos homonimijos su būdvardžiu *kraujš* ‘skardingas, status’, užtat joje išliko kitas senas indoeuropiečių žodis *asinis*.

Jei žodis skolintas, tai nereiškia, kad ir jo reikšmė skolinta. Pvz., latvių klausiamasis žodis *vai* skolintas iš lyvių *voi*, bet reiškia tą patį, ką ir lietuvių *ar(ba)* (vartojamas kaip klausiamoji dalelytė arba kaip jungtukas). Žodis gali būti skolintas iš vienos kalbos, o reikšmė – iš kitos. Tokie yra latvių daiktavardžiai *meita* ‘duktė’ ir *meitene* ‘mergaitė’, kurių forma pasiskolinta iš kurios nors germanų kalbos, tačiau reikšmės formavimo principas, t. y. kad mergaitė yra dukters deminutyvas, pasiskolintas iš

Pabaltijo suomių kalbų (plg. suo. *tytär* 'duktė', *tyttö* 'mergaitė'; suo. *tytär* yra baltiškas skolinys, plg. lie. *duktė*, *dukters*). Šiuo atžvilgiu įdomus latvių skolinys *zēns* 'berniukas' iš vok. žem. *sōhn* 'sūnus', bet dėl reikšmės plg. suomių *poika* 'sūnus, berniukas'.

Dėl kuršių, žiemgalių, sėlių ir letų (latgalių) kalbų duomenų trūkumo nedaug ką galima pasakyti apie latvių kalbos formavimąsi. Galimas dalykas, kad vienu kitiems gana tolimų baltų dialektų suartėjimą Latvijos teritorijoje lėmė jų patiriama Pabaltijo suomių kalbų įtaka, panašiai kaip lyvių kalba ir estų Leivu tarmė suartėjo dėl abiejų patirtos latvių kalbos įtakos*.

LITERATŪRA

- A b e n K., 1947, Livskie i éstonskie élementy v latyšskom jazyke, – ACUT IV 3, 7–24.
- A n r e i t e r P., 1997, Breonen, Genauen und Fokunaten: vorrömisches Namengut in den Tiroler Alpen, – Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, 99.
- A r u m a a P., 1935, Eesti-liivi ja läti ühisest fraseoloogiast ning süntaksist, — Eesti keel, XIV 4, 124–136.
- B a l k e v i č i u s J., K a b e l k a J., 1977, Latvių-lietuvių kalbų žodynas, Vilnius.
- E n d z e l i n s J., 1905–1906, Latyšskie Predlogi, – Darbu izlase, I, Rīga, 1971, 307–655.
- E n d z e l i n s J., 1927, (Rec.:) H. Hirt, Indogermanische Grammatik, Teil I: Einleitung. I. Etymologie. II. Konsonantismus, Heidelberg, 1927, – Darbu izlase, III 1, Rīga, 1979, 688–695.
- E n d z e l i n s J., 1939, (Rec.:) L. Kettunen, Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung, Helsinki, 1938, – Darbu izlase, III 2, Rīga, 1980, 550–552.
- E n d z e l i n s J., 1951, O latyšsko-finnskich jazykovych zvjazjach, – Pamjati Akad. L.V. Ščerby, 299–304, – Darbu izlase, III 2, Rīga, 1980, 416–422.
- H i r t H., 1927, Indogermanische Grammatik, Teil I: Einleitung. I. Etymologie. II. Konsonantismus, Heidelberg.
- J o k u b a u s k a N. et al., 1983, Augšzemnieku dialekta teksti. Latgaliskās izloksnes, Rīga.
- K a g a i n e E., B u š s O. 1985, Semantiskas paralēles (galvenokārt baltu un baltijas somu valodās), – Baltistica, XXI (1), 14–36.
- K e t t u n e n L., 1938, Livisches Wörterbuch mit grammatikalischer Einleitung, – LSFU, V, Helsinki.
- K o r t l a n d t F., 1994, The etymology of Latvian *nākt* 'to come', – Linguistica Baltica, III, 191–193.
- L o o r i t s O., 1936, Volkslieder der Liven. 'petatud Eesti Seltsi Toimetused, 28, Tartu.
- L V S – V. Mälk, P. Damberg et al, 1981, Liivi vanasõnad, I, II, Tallinn.
- M i k k o l a J., 1930, Vecākie sakari somu un baltu valodu starpā, – Izglītības ministrijas mēnešraksts, 1930, 436–446.
- Ņ e p o k u p n y j A. P., 1976, Balto-severnoslavjanskije jazykovye svjazi, Kiev.
- Ņ e p o k u p n y j A. P., 1977, Finno-balto-belorusckaja semantičeskaja izoglossa „idti v derevnju“ = „idti v gosti“, – Blinkena et al., 1977, 109–126.
- N u u t i n e n O., 1987, *Malo* – balttilainen lainasanarelikti, – Virittäjä, 91, 4, 514–530.

---

* Norėčiau padėkoti J. Kaliasaitei (Klaipėda) už didelę pagalbą rašant lietuvišką straipsnio versiją. P. Kliaviniai (Ryga), kuri mane sudomino lyvių kalba, ir R. Venckutei, suredagavusiai šį straipsnį.

- O t r ę b s k i J., 1963, Das Jatwingerproblem, – Die Sprache, IX, 157–167.
- O z o l s A., 1961, Latviešu tautasdziesmu valoda, Rīga.
- Reķēna A., 1977, Nazvanija rodstva v nekotorych južnych govorach verchnelatyškogo dialekta, – Blinkena et al., 1977, 169–191.
- R u d z ī t e M., 1994, Latviešu un lībiešu valodas savstarpējā ietekme, – Lībieši, Rīga, 288–319.
- S c h u c h a r d t H., 1884, Slawo-deutsches und Slawo-italienisches. Dem Herrn Franz von Miklosich zum 20. Nov. 1883. 140p. Graz. 2. Mit Schuchardts übrigen Arbeiten zur Slavistik, Hrsg. v. Dieter Gerhardt, Berlin, 1971.
- S u h o n e n S., 1974, Lähisukukielten muoto-oppia ja lainasuhteita. Castreanumin toimitteita, IX, Helsinki.
- T o p o r o v V. N., Trubačev O. N., 1962, Lingvističeskij analiz gidronimov Verchnego Podneprov'ja, Moskva.
- V a b a L., 1977, Läti Laensõnad Eesti Keeles, Tallinn.
- W ä l c h l i B., 1996a, Two Cases of Necessive Modality in the NEE Area: External Necessity Deriving from Modal Verbs and the Latvian-Livonian Debitive as a Case of Parallel Grammaticalization, – S. Christen, J. P. Locher, B. Wälchli, Narmon'Gi, Arbeitspapiere des Berner Projekts zur vergleichenden Darstellung der nordosteuropäischen Sprachen, I, 42–51.
- W ä l c h l i B., 1996b, Ms. Letto-livisches und Livo-lettisches. Eine Studie zur Bedeutungskonvergenz im nordosteuropäischen Kontaktraum.
- W ä l c h l i B., 1998, Der Synkretismus der Lokalkasus im Lettischen und Livischen, – Linguistica Baltica 7 (spausdinama).
- W ä l c h l i B., 1998, Lexical evidence for the parallel development of the Latvian-Livonian verb-particles, – Ö. Dahl, M. Tamm-Koptjevskaja (eds.), The Circum Baltic Languages. Their Typology and Contacts (spausdinama).

Bernhard WÄLCHLI
 Oberfeldstr. 41
 Ch-3067 Boll
 Šveicarija
 E-paštas: *bernhard@ling.su.se*

Gauta 1998 01 12
Priimta spausdinti 1998 03 23